

Stanislav Balík – Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Marek Vlha: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938.*

Argo, Praha 2015, 500 s.

Autoři se pokoušejí naplnit titul knihy doslova, neboť jde-li o téma českého antiklerikalismu, neomezují se pouze na geografický prostor českých zemí, ale sledují měnící se úlohy náboženství a spory o ně v životě moderní společnosti i ve spojení s českou emigrací ve světě. Přestože se se místy vyskytují zmínky o hlubším i novějším historickém kontextu, těžiště zájmu autorů leží v období mezi lety 1848 a 1938. Předmětem jejich zkoumání nejsou jen kritika či přímo odmítání náboženství, ale i aktivity vycházející z náboženského prostředí. Výsledkem je plastický obraz historických procesů proměn náboženství v modernizující se české společnosti.

Termíny sociologie náboženství lze zjednodušeně říci, že autoři usilují o historiograficky založený, shrnující a systematizující pohled na procesy, k nimž dochází v novodobých českých dějinách v souvislosti s modernizací a strukturální diferenciací společnosti. Zaměřují se přitom na problematiku náboženství, které se ve sledovaném historickém období stává subjektem různých sekularizačních tlaků či tendencí – z akceptovaného a uznávaného univerzalistického světonázoru se náboženství stává pouze jedním z prvků subsystému kultury a zároveň se objevují alternativní světonázory, které se vůči náboženskému či náboženským

světonázorům pokoušejí kriticky vymezit nebo se k nim otevřeně stavějí do opozice. V českém prostředí, které samozřejmě není možné chápat izolovaně, nabývají tyto sekularizační procesy řady konkrétních podob – odrážejí se v politických či kulturních střetech různých aktérů s různými zájmy. Právě tento kontext opravňuje autory hovořit o specifčnosti českého antiklerikalismu (s. 51–63) – z pohledu historiografie je tato specifická jasně dána zvláštními dějinnými souvislostmi. Poznámemejme, že autoři jsou si dobře vědomi i specifických podmínek moravského prostředí, na něž na řadě míst své publikace poukazují.

Velkým přínosem knihy *Český antiklerikalismus* je především to, že obsahuje pokus o systematizaci historických procesů spojených s boji o náboženství v českém prostředí a rovněž i jejich podrobný, na pramenech založený rozbor z konkrétních lokalit v rámci českých zemí i mimo ně. Byť je to s ohledem na rozsah a koncepci knihy pochopitelné, je možná do jisté míry škoda, že autoři nevěnují více pozornosti vlivům přicházejícím z nečeského – zejména německého – prostředí, byť mezinárodní souvislosti zcela neopomíjejí (např. s. 37–40). Zmiňují souvislosti s problematikou německého kulturního boje, avšak stálo by jistě za podrobné systematické prozkoumání, jak a do jaké míry mělo právě třeba německé prostředí vliv na české aktéry angažované v antiklerikálních iniciativách.

Úvodní část (s. 9–25) seznamuje s tematickým členěním knihy, zdůvodňuje časové vymezení, které si autoři zvolili, přehled témat a lokalit, kterým bude věnována pozornost, a podává také stručný výčet dosavadní literatury a rovněž pramenů.

Mezi publikacemi, které souvisejí s tématem knihy, jsou samozřejmě uvedeny zejména historiografické práce – kromě nich však k tématu mají co říci i sociologové či religionisté, jejichž příspěvky zmíněny bohužel nejsou. Mezi nimi je nutné uvést zejména obsáhlou práci religionisty Tomáše Bubíka *České bádání o náboženství ve 20. století* (P. Mervart, Červený Kostelec 2010), která je věnována mimo jiné i problematice kritického myšlení o náboženství v dějinných a tematických souvislostech, kterým se věnují i autoři Českého antiklerikalismu. Je-li řeč o problematice sekularizace v teoretické rovině, zejména s ohledem na různé koncepce a teorie sekularizace v sociálních vědách, lze zas jen stěží opominout vyčerpávající syntézu na toto téma z pera Romana Vida (*Konec velikého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*. CDK, Brno 2011). Chybějící důkladnější provázanost s výsledky práce relevantních oborů, zejména teoretických a metodologických nástrojů religionistiky či sociologie náboženství s ohledem na koncepcce sekularizace, je možné považovat za určitou slabinu knihy. Uživlí-li pak autoři v textu například termínu „pseudoreligiózní rituály“ (s. 10), který lze z hlediska současné religionistiky považovat za problematický a nevhodný, můžeme konstatovat, že se jedná o doklad nepřilíš úzké spolupráce oborů, které by si měly s ohledem na téma knihy mnoho co říci. Podobně je škoda, že autoři s ohledem na témata své práce podrobněji kriticky nerozvinuli teze o „náhradních náboženstvích“ (s. 35).

Po úvodních poznámkách se autoři v rámci oddílu nazvaného *Realita a imaginace* (s. 26–87) zamýšlejí nad samotným klíčovým pojmem knihy, jímž je

„antiklerikalismus“. Jsou si dobře vědomi jeho nejednoznačnosti, která je dána především zmíněnými komplexními, specifickými sociokulturními podmínkami ve sledovaném období v českém prostředí. Autoři se pokoušejí systematizovat otázky spojené s vymezením tohoto pojmu v osmi bodech, které vystihují hlavní rysy konceptu, spolu s jejich problematickými stránkami. Jde především právě o to, že ideje a akce skupin i jednotlivců, které lze označit jako „antiklerikální“, se vyskytují v řadě specifických a zároveň různorodých dobových kontextů. Setkáme se s nimi jak v prostředích, kde bychom je samozřejmě předpokládali, totiž třeba u přívrženců hnutí Volné myšlenky, v socialistických či komunistických kruzích, tak i v samotné náboženské sféře. Fenomény, které by mohly být označeny jako projevy „antiklerikalismu“, tak najdeme i mezi náboženskými či dokonce přímo církevními činiteli, kde mohou například nabývat podoby kritiky církevní hierarchie. Vedle toho, jak upozorňují autoři, musíme vzít v potaz i pojem „klerikalismu“. Lze jej chápat jako fenomény, které jsou terčem antiklerikální kritiky nebo je možné je vnímat jako reakce na ni uvnitř náboženské sféry. Tyto jevy jsou stejně tak různorodé jako ty, které lze shrnout pod termínem „antiklerikalismus“. Autoři proto věnují pozornost tematicce ultramontanismu, politického katolicismu, stran i různých spolků souvisejících s křesťansko-sociálním hnutím nebo třeba činnosti kněží v komunitách českých emigrantů. Z obsahu knihy nicméně vyplývá, že autoři chápou antiklerikalismus zejména v politickém smyslu slova (srov. např. s. 51, 88–114 atd.). Důležitost politického rozměru kulturních bojů či bojů o náboženství je patrná nejen v čistě

politické sféře, ale i v ostatních tématech, která autoři zpracovávají, totiž v oblasti školství a sporů o sekularizovanou a náboženskou formu obřadů (viz dále).

Je také třeba mít na paměti, že antiklerikalismus nemusí být nutně spojen s úplným odmítáním náboženství jako historického přžitku ve smyslu radikální sekularizační teze či že není za všech okolností spojen s ateismem. Antiklerikální teze zahrnují široké spektrum idejí, spočívajících například i v hledání různých alternativ k tradičnímu institucionalizovanému náboženství, které je v českém prostředí obvykle spojováno s katolickou církví – zároveň ale není možné činit jednoduché rovnítko mezi antiklerikalismem a antikatholicismem. V těchto souvislostech můžeme sledovat různé iniciativy spočívající například ve vzniku Církve československé nebo v příklonech k pravoslaví, což autoři rovněž reflektují. Příklad filozoficky orientované alternativy k tradiční religiozitě můžeme najít v krátkém exkurzu věnovaném T. G. Masarykovi a jeho uvažování o náboženství (s. 63–70). Nepřekvapí, že Masarykovy ideje mohly být nakonec ve sporech o náboženství využívány jako argumentační opora oběma stranami disputací o náboženství (s. 368): ukazuje se, že je nutné brát v potaz nejméně dvě základní roviny této problematiky, totiž jednak vlastní Masarykovy teze k náboženské problematice a pak jejich vliv a recepci u dalších dobových aktérů. I přes existující publikace na toto téma lze právě Masarykovo uvažování o náboženství považovat za problematiku, která nemusí být dosavadním bádáním zcela vyčerpána a která by si jistě zasloužila další podrobné kritické zpracování vycházející z Masarykových spisů i dalších pramenů.

Podobně jako v případě Masarykových názorů na problematiku náboženství nabízí kniha řadu dalších témat, která by se snadno mohla – a patrně i měla – stát předmětem samostatných podrobných studií a kritických rozborů, které koncepce knihy nedovoluje do důsledků provést. V některých případech by taková práce navázala na již existující bádání, na něž autoři knihy odkazují, v jiných případech by patrně šlo o bádání průkopnická. Přínosná by z tohoto hlediska mohla být například důkladná obsahová analýza různých dobových stranických a spolkových periodik nebo rozbor postojů k náboženským otázkám v dokumentech spojených s činností osobností politického a kulturního života druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Taková témata nabízejí zejména zmíněná druhá hlava knihy *Realita a imaginace* a rovněž hlava třetí, nazvaná *Mobilizační témata* (s. 88–167). V tomto třetím oddíle vymezují autoři stěžejní témata českých „kulturních bojů“ souvisejících s antiklerikalismem, jimiž jsou zejména střety v oblasti politické, ve školství a v otázkách sekularizace obřadů, zvláště rituálů životního cyklu.

Kromě systematizace sekularizačních procesů v novodobých českých dějinách podnikají autoři zevrubné sondy v místních kontextech – ty jsou obsaženy ve čtvrtém oddílu knihy *Městské a venkovské sondy* (s. 168–314). Tato historická šetření, založená z podstatné části na pramených materiálech, provádějí autoři v promyšleně zvolených městských a venkovských lokalitách v Čechách i na Moravě: v Brně, Kladně, Táboře, Uherském Hradišti, Uherském Brodě, v Polné, Bludově, Žarošicích, Lidečku a Mikulovicích na Pardubicku. Autoři u každé z lokalit sledují

problematiku střetů o náboženství s ohledem na angažující se aktéry, sociální struktury a s nimi spojené diskurzy, resp. vlastní obsahy střetů v uvedených lokalitách.

Poslední oddíl knihy je věnován tematicce bojů o náboženství v souvislosti s českými emigranty, mimo vlastní geografický prostor českých zemí (*Od Evropy po Tichý oceán*, s. 315–381). Podobně jako v případě předchozího oddílu, věnovaného lokálním historiografickým sondám, i zde postupují autoři velmi systematicky: věnují se nejprve prostředí samotné habsburské monarchie mimo české země, Vídňi a rakouským zemím, dále oblastem východní a jižní Evropy, západoevropským zemím (především Německu a Francii) a konečně zámořské emigraci. Zde věnují pozornost především českým emigrantům ve Spojených státech. Opět sledují jak aktivity „antiklerikálů“, tak činnost náboženských aktérů a dokládají vše příklady založenými na dobovém tisku a dalších pramených materiálech. Za zvlášť pozoruhodné lze považovat pasáže věnované českým komunitám v St. Louis a v Chicagu – z uvedeného je možné usuzovat, že by se problematika náboženství u českých krajanských komunit ve Spojených státech v historické perspektivě opět mohla stát námětem pro další výzkumnou práci a nosným tématem pro samostatnou monografii.

Z formálního hlediska je kniha příkladem výborné redakční práce. Jistým nedostatkem, který překvapí s ohledem na jinak velmi pečlivé formální zpracování monografie, jsou chybějící data dostupnosti u internetových zdrojů na stranách 463–464.

Knihy Český antiklerikalismus je důležitým příspěvkem k dějinám sekularizace v českém prostředí. Stane se nezbytnou

četbou pro všechny, kteří se touto komplexní problematikou zabývají, a zároveň zcela jistě i zdrojem námětů pro další badatelskou práci historiků, religionistů či sociologů, kteří se zabývají otázkami náboženství v novodobé české společnosti.

Jakub Havlíček

Jozef Tancer: Rozviazané jazyky. Ako sme hovorili v starej Bratislave

Slovart, Bratislava 2016, 303 s.

Monografie slovenského germanisty Jozefa Tancera se nejobecněji řečeno zabývá vícejazyčností v meziválečné Bratislavě. Prostřednictvím interview s pamětníky, jež autor prokládá esejemi na odborná témata z interview vyplývající, získává čtenář o daném tématu velmi přesnou představu.

Respondenty Jozefa Tancera byli lidé narození mezi lety 1916 a 1933. V knize je uvedeno „jen“ dvacet rozhovorů, autor však při svém výzkumu započatém již před lety pořídil celkem zhruba sto interview se sedmdesáti pamětníky. Hluboková interview vedl slovensky či německy, s respondenty se osobně setkával doslova po celém světě, jen výjimečně vedl rozhovor prostřednictvím Skype. Ač byl jazyk interview různý, pro potřeby knihy autor všechny interview převedl do slovenštiny, případně pasáže v němčině či maďarštině jsou v poznámce pod čarou přeloženy opět do slovenštiny. Interview v knize nejsou doslovnými přepisy, autorovi se však podařilo zachovat jejich původní charakter ponecháním některých rysů typických pro mluvený jazyk. Každé interview je opatřeno titulkem, jenž je zároveň citací z toho